

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXX

Sa. 288

Ağustos 2016

ANKARA – 2016

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler:	<u>Sayfa</u>
SİR GAVAZ, ÖZLEM: Hititçe Metinlerde Geçen KUR ^{1D} <i>Hulana</i> -/ KUR ^{1D} SİG ‘Yün Nehri Ülkesi’ Üzerine Yeni Bir Değerlendirme Tepe	357
YILDIRIM, M. İBRAHİM: Timurlu Tarihine Dair Farsça Yeni Bir Kaynak: Zahîr-i Mar’âşî’nin <i>Müntahabû’t-Tevârih</i> ’i	371
KUL, EYÜP: 1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerinin Islahı	395
TÜRKMEN, İLHAN: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1740’larda Belgrad’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	411
DEMİRYÜREK, MEHMET: İngiltere Tercümanları ve 1758 Tercüman Reformu	439
EFE, AYLA: II. Mahmut’un Mal-Mülk Sayımı: Evreşe Örneği	483
KASUMOVIĆ, FAHD: Bosna-Hersek’teki Osmanlı Mirasını Anlarken: Saraybosna Şer’iyye Sicillerinde İslam Dininin Kabulüne Dair Kayıtlar, 1800-1851.....	507
SÜME, MEHMET: Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Okruva Resmi	531
GÖLEN, ZAFER: Tanzimât Döneminde Osmanlı Devleti’nin Bosna Hersek Ormanlarını Korumaya Yönelik Çabaları	547
SATILMIŞ, SELAHATTİN: 1881 Sakız Depreminde Osmanlı Afet Yönetimi ve Vali Sadık Paşa’ya Yönelik Eleştiriler.....	573
KORKMAZ, TELLİ: Türk-Sovyet İlişkilerinde G. V. Çiçerin ve Ermeni Meselesi	619
Çeviriler:	
HASANOV, ZAUR (Çev.: Bağdagül Musa): İskitlere ve Türk-Moğol Halklarına Ait Ayrı Gelenekler, Kültür ve Psikolojik Özellikler.....	639
Özetler	663
İngilizce Özetler	671
Belleten Dergisi Yayın İlkeleri ve Başvuru Şartları.....	679
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements	682

1703 TARİHLİ BİR RAPORA GÖRE KRATOVA, KÖSTENDİL, ÜSKÜP, TREPÇE ve JEJENE MADENLERİNİN ISLAHI

EYÜP KUL*

Giriş

Tarihin her devrinde çok da geniş bir kullanım alanına sahip ve toplumlar için büyük önem arz eden madenler, tedavül aracı olmanın yanında askerî-sivil birçok alanlarda kullanılmıştı. Bundan dolayı, tarih boyunca bütün toplumlar, madenlere ilgi duymuş, mevcut maden yataklarını işletmeye çalışmış veya çalışır durumdaki maden ocaklarının faaliyetlerini devam ettirmişlerdi¹. Keza Osmanlı Devleti de kuruluş aşamasından itibaren özellikle madenleri ele geçirmeyi hedeflemişti. Sultan I. Murad zamanında Samakov, Serez, Pirlepe, İştib ve Köstendil gibi maden bölgeleri fethedilmişti².

Hızla gelişen akınlar sayesinde, “...kadimden havass-ı ma'den ve cevânib-i erba'ası kuhistân ve sengistân...”³“...mahuf ve mahâll-i muhatara...” olan yani eskiden beri kullanılan maden yataklarına sahip, dört tarafı dağlık ve taşlık bir bölge ve tehlikeli bir yerleşim yeri Kratova da Sultan I. Bayezid zamanında ele geçirilmişti³.

* Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Rize/ TÜRKİYE, eyupkul@gmail.com

¹ Fahrettin Tızlak, “Osmanlı Devletinde Madencilik”, *Osmanlı*, c. III, Ankara 1999, s. 312.

² Halil İnalçık, “Murad I”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXI, İstanbul 2006, s. 157-159.

³ Osmanlı müellifi Hadidi, Kratova madenleri hakkında; “...Cülus eyledi tahta Yıldırım Hân, Atasının yerine oldu Sultan, Kratova gümüş madenlerini, Cevahir doptolu mahzenlerini, Ne denli varsa maden Laz-îlinden, Alurlar cümlesini Laz elinden, Ne maden nice sayır mülk alındı, Çoğu Laz illerin zabt olundu...” şeklinde bilgi vermektedir. Hadidi, *Tevârih-i Âli Osman (1299-1523)*, haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1991, s. 108; Skender Rizay, “Rudarstvoto Vo Makedoniya Od XV. Do XVIII. Vek”, *Glasnik Na Institutot Za Natsionalna Istoriya*, Godina: XIV, Broy: II-III, Skopje 1970, s. 94. 1573 yılında Üsküp'ten Köstendil'e seyahat eden Fransız Filip Difren Kane, bölgedeki kadınlarla ilgili olarak “fakir olmalarına rağmen bu yöre kadınları boyunlarında gümüş süsler ve büyük küpeler taşımaktalar” demektedir. Aleksandar Stayanovski, “Zanacçiska Deynost Vo Makedonskite Gradovi Pod Turska Vlast (XV-XVIII. Bek)”, *Glasnik Institut Za Natsionalna Istoriya*, Godine: 39, Broy: 1-2, Skopje 1995, s. 129. Madencilerin ve maden çıkarımında karşılaşılan temel problemlerden biri haline gelen çşkıyalar, bölge coğrafyasından istifadeyle kanunsuz faaliyetler içinde yer almaktaydı. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (bundan sonra BOA.) *Maliyeden Müdever Defterler* (bundan sonra MAD.) 21662, s. 8. Kratova madenleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Ahmet Şerif, *Rudarstvoto Vo Makedoniya Vo Vreme Na Osmanliskoto Vladeene*, Logos-A Yayını, Skopje 2001.

Osmanlı fetih harekâtının Balkanlardaki maden yataklarını ele geçirmek için sistemli bir düzende devam ettiği görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed döneminde Üsküp uç beyi İsa Bey'in teşvikleriyle madenleriyle ünlü Novaberde fethedilmişti⁴. Balkanlardaki maden yataklarının ele geçirilmesi üzerine Fatih zamanında maden işletmelerine dair *yasaknâme* adı altında nizamnâmeler yayınlanmıştı⁵.

XV. yüzyıldan itibaren Rumeli'de Bosna (Srebrenica, Sas, Kamengrad, Fojnica, Vareş), Sırbistan ve Kosova (Novaberde, Rudnik, Zaplana, Trepçe), Samakov ve Sidrekapsi maden çıkarımının yoğunluk kazandığı havzalardı. Novaberde, Srebrenica, Samakov ve Sidrekapsi gibi yerleşim birimleri, kurulan tesis ve atölyeler sayesinde birer maden kenti haline gelmişlerdi⁶.

XVI. yüzyılın son çeyreğinde Amerikan gümüşleri Şark piyasalarında çoğalmaya başlamıştı. Salgın hastalıklar ile eşkiya faaliyetleri de maden ocaklarında sıkıntılara neden olmuş⁷, birçok gümüş ve altın maden ocağı kapanmış fakat Rume- li'deki madenlerin işletilebilmesi için büyük çabalar harcanmıştı⁸.

Günümüzde Kosova (Vulçitrin, Novaberde, Priştine, Yanova, Tirgovişte, Trepçe ve Belasniçe), Makedonya (Kratova, Koçana, Kumanova İvraniye, İştib, Rado- vişte ve Eğridere), Sırbistan (Birvenik, Koznik, Zaplana ve Ürgüb) ve Bulgaristan (Köstendil) sınırları içerisinde yer alan maden yatakları; *Üsküp/Üsküp ve Kratova, Üsküp ve Kratova ve Trepçe, Trepçe ve Fejene ve Kratova* madenleri gibi adlar altında isimlen- dirilmişti⁹. Madenler, XVII. yüzyılda Vulçitrin Sancağı kendilerine arpalık olarak

⁴ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, s. 116; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, c. II, yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995, s. 719, 721; Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999, s. 118-119. 1475 yılında seyyah *Cenovalı Yakopo de Promotorio*, Balkanlardaki maden ocaklarının Novaberde, Srebrenica, Kratova, Priştine, Serez, Selanik ve Sofya'da bulunduğunu kaydetmektedir. Ahmet Şerif-Maryan Dimitrievski, *Kratovskata Monetokovaçitsa Vo Osmanliskiöt Period*, Muzey Na Grad Kratovo, Kratovo 2007, s. 63.

⁵ Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kanunnâme-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1956, s. xvi.

⁶ Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, c. X, Ankara 2002, s. 1471.

⁷ Halil Sahillioğlu, *Kuruluştan Günümüze Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1965, s. 14.

⁸ Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)", *Ortaoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi (1978 Özel Sayısı)*, (Ayrı basım), s. 21.

⁹ "...Üsküb ma'denlerine tâbi...", BOA.Ali Emiri (bundan sonra AE.) IV.Murad.4/381, 19 Eylül 1633; "... me'adin-i Üsküb ve Kratova...", BOA.MAD.8488, s. 127; "...Üsküb me'adini...", BOA.İbnü'l-Emin (bundan sonra İE.) Maliye.23/2216, 27 Ocak 1629; "...Üsküb ve Kratova ve Trepçe ma'deni...", "...Üsküb ve Kratova ve tevâbiha ma'denleri...", "...ma'den-i Trepçe ve Fejene ve Kratova...", BOA.MAD.21662, s. 5, 7, 9, 10; BOA.Bâb-ı Defteri Maden Mukataası Kalemi Defterleri.22730, 16 Mart 1697, s. 18; BOA.MAD.19805, s. 2-7; BOA.MAD.15011, s. 1-11.

verilen ve Üsküp'te ikamet eden nazırlar tarafından çoğunlukla iltizam usulü ile işletilmiş¹⁰, Üsküp kadısı da nezaretin işlerinde etkin bir konumda yer almıştı¹¹.

Sultan I. Ahmed döneminde Üsküp ve Vulçitrin sancakları ile Kratova Kazası'ndaki madenlerde de benzer problemler meydana gelmiş, durum Nazır Mehmed tarafından İstanbul'a bildirilmişti. Kuyuların 130-140'ar kulaç derinleşmesi, Üngürüs (Macaristan) seferleri için ödenen tekâlîf-i şakka vergisi nazırın zararına sebep olmuştu. Eşkiyalar da, madenci köylerinde yağmacılık faaliyetlerinde bulunmuş, ahaliyi katletmişti. Nazır, şahsi parasıyla girişimde bulunmuş fakat yeterli işçi tedarik edememiş, bunun üzerine emin, rençber ve kuyucular, madenlerde çalışmaktan vazgeçerek göçmüştü. Sıkıntılar nazır, maden kadıları, ayân-ı vilâyet ve Müslüman madenciler tarafından İstanbul'a bildirilmişti. Nazır, şahsına itimat edilmemesi halinde "...*müstakim ve dindar kimesne gönderülüb sual olunsun...*" şeklinde konunun yerinde teftiş edilmesini de istemiş, sözünün doğru olmadığını tespiti halinde ise "...*bir hakaret eylesünler ki, cemi-âleme mucceb-i ibret ola...*" şeklinde talepte bulunmuştu¹². Görüldüğü üzere iyi niyetle yapılan çalışmalar yeterli olmamış, iltizam şartlarının aksine nazır zarar etmişti.

Uzun savaşların getirdiği problemler bölgedeki madenleri etkilemişti. Mültezimlerin madenlere talip olmaması ve savaş gibi nedenlerle satılamayan mukataaların emanet yöntemiyle idare edilmesine karar verilebilirdi. Bu durumda mukataayı deruhte eden şahsa da emin denirdi. Muhtemelen XVII. yüzyılın ikinci yarısından

¹⁰ XVII. yüzyılda Novaberde, Zaplana, Belasniçe, Zağradiye, Priştine, Vulçitrin, Trepçe'de İstariçe ve tâbi yerler, Leştıye'de Brvenik, Jejene'de Tırgovişte ile Çerniçe ve tâbi yerler, Yanova'da Barçeka ve tâbi yerler ile Zaplana'da Koznik ve Ürgüb nezarete bağlı maden bölgeleriydi. *BOA.AE.I.Ahmed.606*; *BOA.AE.IV Murad.4/381*; *BOA.MAD.19805*, s. 2-7; *BOA.MAD.15011*, s. 1-11.

¹¹ Üsküp kadılarının aynı zamanda maden müfettişliği görevleri de vardı. "...*haliyâ Üsküb kadısı ve müfettişi olan Kêmâlzâde Mehmed...*", *BOA.Bâb-ı Asâfi Ruûs Defterleri.1481*, 23 Aralık 1609, s. 73; "...*mukataat müfettişi Üsküb kadısı olan kabvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm Veysi...*", *BOA.IE. Maliye.3/215*, 24 Nisan 1621; Mehmet İnbâşi, *Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazâsı (1455-1569)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995, s. 228; Eyüp Kul, *XVII.Yüzyılda Üsküb Şehri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013, s. 208-209.

¹² Nazır Mehmed, Üsküp Nezareti'ne bağlı Trepçe, Leştıye, Jejene, Novaberde, Yanova, Zaplana, Belasniçe ve Zağradiye adlı maden yataklarını iki tahvilî 55.600.000 akçyeye iltizama almıştı. "...*me'adin kuyuları ziyade derine göttüğünden ma'ada Üngürüs seferleri vaki' olub ayende ve revende tekâlîf-i şakkâsından ma'ada Arnavud eşkiyası karib olmağla ma'den karşelerini garet ve işçilerini katl ve hasaret idüb külli tecavüz etmeleriyile me'adin işçileri perakende ve perişan olduğu ecilden...*", *BOA.AE.I.Ahmed.606*, Ocak-Şubat 1616. Nazır, madenlerdeki sıkıntıları dile getirdiği gibi tekliflerde de bulunmuş, emin, kuyucu ve rençberlerin birlikte hareket etmelerini ifade etmişti. Aksi durumda meydana gelecek bıkınlık, firar vakalarını tetikleyecek ve madenler işletilemeyecekti. "...*alâ kesr-i mezbûr taleb olunursa mevcûd olan rençberân ve kuyucular min-ba'd takat getiremeyüb cümlesi el çeküb firar ve terk-i diyar idüb ve ümenâ ve ammal ve mübaşirin-i emval olanlar böyle tahammül etmeyüb ma'denler bil-küllüya harab ve yebab olub mâl-ı padişahiye külli gadr ve zarar müterettib olmak mukarverdür...*", *BOA.AE.I.Ahmed.606*.

itibaren mukataayı iltizama alan şahıslar, aynı zamanda eminliği deruhte etmek-teydi¹³.

XVII. yüzyılın sonlarında Amerika gümüşlerindeki üretim azalışı Osmanlı Devleti'ni atıl durumdaki maden kuyularını işletmeye yöneltmişti¹⁴. Bu doğrultuda Üsküp, Kratova, Köstendil, Trepçe ve Jejene olarak adlandırılan madenlerin ıslah edilmesine çalışılmıştı. Zikredilen madenler üzerine Mehmed Ağa, 1702 senesinde emin/nazır tayin edilmişti¹⁵. Mehmed Ağa, bölgeye vardıktan sonra "...boş durmayub fermân buyurulduğu üzre işe mübâşeret..." eylemişti¹⁶.

Mehmed Ağa'nın hazırladığı raporda madenlerde çalışabilecek uzman personel eksikliği ile madenin aranması, çıkarılması ve nakledilmesi hakkında teferruatlı bilgi verilmiş, raporun merkeze ulaşması üzerine çeşitli tedbirler alınmıştır.

1. Mehmed Ağa'nın Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerini Teftişi İle İlgili Raporu

6 Haziran 1703 Çarşamba günü Kratova'ya ulaşan Mehmed Ağa'ya Cumartesi günü bir mektup gönderilmişti¹⁷. Gittiği gündün emrin kendisine ulaştığı güne kadar geçen sürede kaç adet eski ve yeni kuyu kazdığı, ne kadar cevher gönderdiği, gönderilen cevherin eritilip-eritilmediği, eritilmişse ne kadar altın, gümüş ve mürdeseng¹⁸

¹³ Bakı Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yayını, İstanbul 2003, s. 150-151, 154.

¹⁴ Sidrekapsi madeninin ıslahı için Maden Emni Çavuşzâde Hüseyin Ağa görevlendirilmişti. Emin, emrindeki usta ve Sclanik Kazası mahalli idarecileriyle birlikte inşa edilecek maden kuyuları, tesisleri ve gerekli diğer eksikliklerin giderilmesi için çok yönlü keşif raporlarının hazırlanmasına nezaret etmiş, akabinde madenin emin ve nazırlık vazifesini uhdesine almıştı. Mustafa Altunbay, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekapsi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 34-35, 69.

¹⁵ "...taraf-ı mirüden işlenmek üzere Trepçe ve Jejene ve Kratova ma'denlerine emin tayin olunan..." Mehmed Ağa, 31 Ekim 1702'den önce bu göreve tayin edilmiş olmalıdır. Gönderilen hükümlerde Mehmed Ağa'ya emin, nazır, emin ve nazır diye hitap edilmektedir. "...emin-i mezbur Mehmed Ağa...", "...meadin emini Mehmed Ağa...", "...ma'den-i mezbur nazır ve emini tayin buyurulan Mehmed Ağa...", "...Mehmed Ağa nazır-ı ma'den...", "...Üsküb ve Kratova ve Trepçe ve Jejene madeni nazır ve nezarete me'mur Mehmed Ağa...", BOA.MAD.21662, s. 5, 7-9. Yaklaşık 3 yıl vazifede kalan Mehmed Ağa, 13 Ocak 1705'te görevden alınmıştır. BOA.Cevdet Darphâne.48/2386.

¹⁶ BOA.MAD.21662, s. 9.

¹⁷ BOA.AE.II.Mustafa.8/717, 4 Temmuz 1703.

¹⁸ Mürdeseng, sözlük anlamı olarak kırmızı veya sarı renkli kurşundan elde edilen bir maden veya tâbi kurşun oksiti olarak ifade edilmektedir. Kimyasal olarak da gümüş barındıran cevherlerin birinci defa tasfiyesinde elde edilen ve yine kurşun bileşimi olan cevherlerin ayrıştırılmasında kullanılan bir maddedir. "...kaal ve ifraz olan ceherden hâsıl olan mürdeseng...", BOA.MAD.21662, 8 Mayıs 1704, s. 10; Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997, s.

elde edildiği hususları hakkında ayrıntılı bir rapor göndermesi istenmişti¹⁹.

Teftiş işine ilk olarak Kratova'dan başlanmış, teftiş ile teşvik politikası birlikte uygulanmıştı. Mehmed Ağa, eskiden işletilen ve yeniden kullanılabilir maden kuyularını haber veren ahaliye, kuyuları işletmek üzere vereceğini vaat etmişti. Bunun üzerine Tulunbas Dağı karşısında dokuz maden damarı haber verilmiş, ayrıca beş maden damarı daha keşfedilmişti²⁰.

Yeni bulunan madenlerin yanı sıra, eminlik vazifesi ile hutmanlık²¹ beratı sahibi Koca Pavlo, İşlegova köyü yakınında bir uçurumda, iki eski kuyu olduğunu bildirmişti. İşlegova köyündeki maden yatağına “*çatal maden*”, yeni bulunan madenlere “*tulunbas-ı cedid*” adı verilmişti²². Tulunbas-ı cedid madeninden elde edilen cevher tulunbas-ı atik madenindeki cevhere eş değerdi²³. Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere teşvik politikası bölgedeki ahalinin harekete geçmesine sebep olmuş, yeni maden kuyuları bulunmuş, eski maden yatakları yeniden işletilmeye başlanmıştı.

Defterdar Ahmed Paşa zamanında Samarova adlı mahalden çıkarılan, hutman ve bilirkişilerin ifadesiyle kurşun oranı yüksek, fakat gümüş elde edilemeyen madene de rastlanılmış, numune olarak bir parçası İstanbul'a gönderilmişti. Kratova'ya 2,5 ve 1 saat mesafedeki “*sabulu'l-mürur*” yani zor geçilen dağlık iki yerde sarı cevher bulunmuştu. Sarı cevherin değeri tespit ettirilememiş, kuyumcuların bu işten anlayacağı düşünülerek, iki nefer demirci ile sarı cevher Kratova'ya getirilmiş, bir miktarı da İstanbul'a gönderilmişti²⁴. Bu bilgilerden teftiş sırasında bazı madenlerin değer tespitinin yapılamadığı ve İstanbul'dan bilgi istendiği anlaşılmaktadır.

104, 124; Mürdeseng ve kurşunun hangisinin daha karlı olduğunun tespiti ve merkeze bildirilmesi, Mehmed Ağa'dan istenmişti. Sidrekapsi Maden Nazırı Çavuşzâde Hüseyin'in de ifade ettiği gibi mürdeseng, daha karlı bir işti. Mehmed Ağa da gönderdiği arzda durumu İstanbul'a bildirmiş, devlet merkezi de mürdesengden hâsıl olacak gelirin maden işlerine harcanmasını emretmişti. *BOA.MAD.21662*, 5 Kasım 1704, s. 12; *BOA.MAD.21662*, 8 Mayıs 1704, s. 10.

¹⁹ *BOA.MAD.21662*, 26 Aralık 1703, s. 7.

²⁰ *BOA.AE.II.Mustafa.8/717*, 4 Temmuz 1703.

²¹ Madenlerden cevher çıkarmak için kuyu kazılacak yeri tahmin eden kişi *hutman* olarak tabir edilmekteydi. “...cevher ihracı için kuyu kazmak lazım geldikde me'adinde hutman ta'bir olur bir âdem vardır. Anun tahmin eylediği yeri kazarlar. Eğer cevher zühur etmez ise ma'denciler mabeyninde hakkından gelinür...”, *BOA.MAD.22148*, s. 5; Islahat çalışmaları sırasında eksikliği hissedilen görevlilerden biri de hutmandı. Hutmanlar, maden işlemesine vakıf, cizye, tekâlif-i örfiyye ve şakkadan muaf olup berat ile atanırdı. Islahat çalışması sırasında yeni maden kuyuları üzerine hutman tayinleri yapılmıştı. Kratova nahiyesi İşlegova köyü yakınlarında çatal maden diye tabir edilen iki yeni maden kuyusunun hafırcı (maden çıkaran kişi) ve işçileri üzerine köy sakinlerinden Koca Pavlo veled-i Marko hutman olarak tayin edilmişti. Yine Kratova nahiyesinde tulunbas-ı cedid madenine hizmet eden kuyucu ve esnaf işçileri üzerine Koca Kurd veled-i Nikola, ikinci hutman olarak atanmıştı. *BOA.MAD.21662*, 16 Temmuz 1703, s. 3-4, 6.

²² İşlegova köyü, Kratova'ya 1 saat mesafeydi. *BOA.AE.II.Mustafa.8/717*.

²³ *BOA.MAD.21662*, s. 3.

²⁴ *BOA.AE.II.Mustafa.8/717*, 4 Temmuz 1703.

Mehmed Ağa, teftiş raporunu kaleme aldığı sırada iki yeni maden kuyusu bulunduğu bilgisini almış, buradan elde edilecek numunelerin de gönderileceğini raporuna ilave etmişti²⁵.

Raporda madenlerin çıkarılması hususu teferruatlı olarak belirtilmişti. Kazı işlemi, lağım açılması veya yukarıdan kuyu şeklinde girilmesi şeklinde iki yöntemle yapılmaktaydı. Maden içinde nefes alma ve aydınlatma diğer sıkıntılardı. Bu sıkıntıların aşılması için madenciler arasında *praveçe* diye tabir edilen yukarıdan bir-iki kuyu açılırdı. Maden çıkarmaktaki zorlukları, Ferhad'ın aşkı için dağları delmesi ile kıyas eden Mehmed Ağa, Ferhad'ın, yalnızca bir dağ parçasını deldiğini, madencilerin ise dağlık ve taşlık alanlardan müteşekkil bu sarp coğrafyayı, delik deşik ettiğini ifade etmişti²⁶. Bu yöntemlerinin uygulanmasının en önemli nedeni önceki dönemlerden beri işletilen ve derinleşen maden yataklarıydı²⁷. Bütün olumsuzluklara rağmen madenlerden büyük kazanç elde edilmesi, çıkarma işleminin sürdürülmesinde esas etken idi.

Kuyuların temizlenmesinin ardından cevher arayıcı ve cevher kazıcı olarak isimlendirilen pavuncular madeni çıkarırdı²⁸. Cevherin çıkarılması kadar önemli bir hususiyet de madenlerin ayrıştırılması ve cevherin yıkanmasıydı. Önce toz haline getirilen cevher, fırında yakılmadan önce 15 gün kadar roшта²⁹ bekletilmekte, mürdeseng ve kurşun elde etmek için fırına verilmekteydi³⁰.

Raporda Kratova kadısı hakkında da bilgi verilmişti. Kadı'nın, maden işinden anlayan bilgili bir kişi olduğu, Kumanova kasabasının tahriri nedeniyle bölgeye denetime gittiği, bu nedenle de kendisi ile görüşülemediği belirtilmişti. Kratova

²⁵ Mehmed Ağa, maden yataklarının yanı sıra Kratova'daki darphane ile ilgili de bilgi vermişti. Şiddetli bir yağmur neticesinde meydana gelen sel, metruk haldeki darphancıyı de etkilemiş, basılmış eski akçeler ortaya çıkmıştı. Bulunan akçelerden yedi âdeti, tetkik edilmek üzere İstanbul'a göndermişti. *BOA.AE.II.Mustafa.8/717*, 4 Temmuz 1703.

²⁶ "...ma'den lisanında praveçe ta'bir iderler...", *BOA.AE.II.Mustafa.8/717*, 4 Temmuz 1703; "...praveçe dedikleri menfeze...", *BOA.MAD.21662*, s. 4.

²⁷ *BOA.AE.II.Mustafa.8/717*, 4 Temmuz 1703.

²⁸ "...pavuncu ki, cevher arayıcıdır ve kimi cevher kazıcıdır, mahall-i keşfde mevcut bulunanlardır.", *BOA.MAD.21662*, s. 11; Robert Anhegger, *Beitraege Zur Geschichte Des Bergbaus Im Osmanischen Reich I*, İstanbul 1943, s. 235. Trepçe'deki İbrahim Paşa madeni kuyuların temizlenmesinin ardından 30 pavuncu görevlendirilmişti. *BOA.MAD.21662*, s. 11.

²⁹ Roşt, maden kanunnâmesinde; "...evvela bir mahfûz mahalde müstefîr odun ve kömür getirüb bir daire yere bir mikdâr kömür ba'dehu odun, andan bir mikdar cevher, tekrar odun-kömür-cevher bu usulüb üzere bir kömür bir cevher bir odun tâ cevher tamam olunca buğday yağını yığub andan sonra üstünü çamurla muhkem suvarlar ki, ateşe nüfuz etmeye. Orta yerinde bir delik korlar, ol delikten ateş koyub yanmağa başlar. Tamam yanub sömünce vakit olur ki, cevher gâyet manidar olacak eriyüb kurşunu çıkar..." şeklinde izah edilmekte olup, cevherin fırınların yanına getirilerek hazır hale getirilmesine denmektedir. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri-Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, 1.Kitap, Fey Vakfı Yayını, İstanbul 1990, s. 162.

³⁰ *BOA.MAD.21662*, s. 9/1a.

kadısının da madenler hakkında ayrı bir rapor hazırlayarak İstanbul'a göndereceği ifade edilmişti³¹. Ayrıca ahalinin memnun ve madenlerde çalışmaya teşvik edilmesi için yeni yıldan itibaren lonik³² ve cizye vergilerinin yeniden düzenlenmesi talep edilmişti³³.

Mehmed Ağa, Kratova maden bölgeleri teftişinin ardından Kosova'ya gideceğini, duruma göre genel bir rapor hazırlayarak İstanbul'a göndereceğini arz etmişti. Maden hususunda detaylı bilgi sahibi olduğunu fakat kâğıt bulamadığını belirterek raporuna son vermişti³⁴.

2. Madenlerin Çıkarılması, Nakli ve Görevli Personel Hususunda Alınan Tedbirler

Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene madenleri hususunda Mehmed Ağa tarafından İstanbul'a gönderilen rapor, padişah tarafından görülmüştü. Sultan II. Mustafa, zikredilen madenler ile ilgili özel bir defter tutulmasını, gerekli mal ve hükümlerinin bu deftere kaydedilmesini ve kayıtların da maden kaleminde muhafaza edilmesini istemişti³⁵.

Sultanın emri doğrultusunda derhal harekete geçilmişti. Öncelikle işlemlerin daha hızlı yapılması ve Kratova'dan Trepçe ve Jejene madenlerine gidip-gelmek icap ettiğinde kullanılmak üzere Mehmed Ağa tarafından talep edilen beş kişilik menzil hükmü gönderilmiş³⁶, aletlerin tamiri için demirci ustaları sevk edilmişti³⁷. Çıkarılacak madenlerin sıhhatli ölçümlerinin yapılabilmesi için istenilen ayarda tam bir kebir, bir vukiyye³⁸, buçuk vukiyye; 10, 20, 30, 40 ve 150 dirhem ve takımı ile birer vasat ve küçük tartı aletleri ile ulaşım aracı olarak kullanılmak üzere 10 merkep gönderilmişti³⁹.

³¹ BOA.AE.II.Mustafa.8/717, 4 Temmuz 1703.

³² Lonik, madencilik hizmetini yerine getiren reâyânın her yıl nefes başına verdiği iki kuruş değerinde bir vergidir. Reâyâ, bu vergi karşılığında avârız-ı divaniye türü olağanüstü vergilerden muaf olmaktadır. BOA.MAD.8466, s. 208; BOA.AE.II.Mustafa.8/717, 4 Temmuz 1703; Kul, Üsküb Şehri, s. 234.

³³ BOA.AE.II.Mustafa.8/717, 4 Temmuz 1703.

³⁴ BOA.AE.II.Mustafa.8/717, 4 Temmuz 1703.

³⁵ Raporun İstanbul'a gönderilmesi ve padişaha arzı, altı günde gerçekleşmiştir. "İzzetli Defterdar Efendi, Kratova ve Üsküb ma'denleri için dahi başka bir mahalde defter tutulub bu kaime defterler vaki' olan mevaddı ve iktiza iden ahkâmı kayd ve ma'den kaleminde hıfz ettiresiniz deyu...". BOA.AE.II.Mustafa.8/717, 10 Temmuz 1703.

³⁶ BOA.MAD.21662, 10 Temmuz 1703, s. 5.

³⁷ Maden çıkarılması esnasında taşta rastlanması madencilik doğasındandı. Bu ise maden aletlerinin her gün bir iki defa kırılmasına ve tamiirine sebep olmaktadır. BOA.AE.II.Mustafa.8/717, 4 Temmuz 1703.

³⁸ 1,2828 kg olan ağırlık birimidir. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1990, s. 30.

³⁹ BOA.MAD.21662, 14 Temmuz 1703, s. 5.

Ulaşım aracı, tartı aletleri ve demirci ustası eksikliği kısa sürede giderilmiş olmakla birlikte problem daha da ciddi boyutlardaydı. Nitekim XVII. yüzyıl boyunca bölge madencilikindeki atıl durum, ifrazcı⁴⁰ başta olmak üzere madencilikten anlayan kişilerin azalmasına neden olmuştu. Mehmet Ağa hazırladığı raporda, cevher yıkama işinden sadece hutman Pavlo'nun anladığını, bu nedenle birkaç kişiye eğitim verilmeye başlandığını ve ifraz işinden anlayan kişilerin araştırıldığını da arz etmişti. Yapılan araştırma neticesinde ifrazcı Abdülbaki Efendi, Kumanova'dan Kratova'ya getirilmişti. İfrazcılarının ihtiyaç duydukları çarh mühimmatı için Eğridere palangası ustalarına başvurulmuş fakat bir ay kadar netice elde edilememişti. Mehmed Ağa, uzun çabaların ardından iki ifrazcı ustası bulmuş, neticede 28 Ekim 1703'de 1000 vukiyye cevher roşa konulmuştu⁴¹.

Madencilik mesleğinden anlayanların azlığı problemin bölgede çözülemeyeceğini göstermişti. Bunun üzerine maden kuyularındaki suların boşaltılması, cevherin eritilmesi ve ayrıştırılması, madencilerin eğitilmesi ve maden çıkarılmasını hızlandırmak gayesiyle “*en mücsem ve muazzam maden mukataalarından*” biri olarak adlandırılan Gümüşhane (Canca)'den⁴² yardım istenmiş, kadı ve eminine emir gönderilmişti. Lağımçı, kuyucu veya ifrazcı olmak üzere Gümüşhane'den altı kişi talep edilmişti⁴³.

⁴⁰ İfraz kelimesi, sözlükte toptan bir miktar ayırma anlamında kullanılmakta olup gümüşle altının ayrıştırılmasını ifade etmektedir. Bu işi yapan kişiye ifrazcı, XIX. yüzyıl başlarından itibaren ise mübayaacı denmekteydi. Ömerül Faruk Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmiré*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, s. 52-53.

⁴¹ *BOA.MAD.21662*, s. 9/1a. Kratova'da yapılan roş işleminin ardından elde edilen cevher, Sidrekapsi'na gönderilmekteydi. Fakat ocaklardan veya satın alınmak koşuluyla getirilen madenin miktarı muayyen bir ağırlığa ulaşmadıkça darphanelerde eritme işlemi yapılmazdı. Zira ufak miktarlar halindeki gümüş madenlerini her defasında ayrı ayrı eritmek darphane için çok masraflıydı. Bu sebeple madenin birikip nöbet olacak kadar bir miktara erişmesi beklenir, toplanan madenler potada eritilirdi. Bu işlem sırasında gümüş binde beş nispetinde eksilirdi ki, eksilen miktara “*harku'n-nar*” denirdi. Halil Sahillioğlu, *Kıvılcık XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Pava Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1958, s. 251. Nitekim bölgedeki kuyularından elde edilen cevher yeterli miktara ulaşır-ulaşmaz ilk eritme işlemi Mehmed Ağa tarafından gerçekleştirilmişti. Fırna koyulan 5.000 vukiyye cevherden 190 dirhem gümüş, beş dirhem altın, 11 kantar 16 vukiyye mürdeseng, dört buçuk kantar iki vukiyye rabita elde edilmişti. Akabinde cevher Sidrekapsi'na gönderilmiş, Sidrekapsi Maden Nazım Çavuşzâde Hüseyin vasıtasıyla Darphâne-i Amire'ye teslim edilmişti. Gümüşün inceltülmesi sırasında ise 5.000 vukiyye cevherden 272 dirhem halis gümüş, beş dirhem altın, üç kantar 16 vukiyye mürdeseng üretilmişti. *BOA.MAD.21662*, 4 Haziran 1704, s. 10. Saf gümüş, Şıkk-ı evvel defterdarı Mehmed Efendi'nin adamlarından Ebubekir tarafından hazineye teslim edilmişti. Takip eden dönemde, hazineye 510 dirhem saf gümüş getirilmiş, harku'n-nar işleminin ardından 492 dirhem halis gümüş elde edilmişti. *BOA.MAD.21662*, 5 Ekim 1704, s. 2/1, 2/2. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere Kratova'da ilk ayrıştırma işlemine tâbi tutulan cevher, Sidrekapsi'na, oradan da İstanbul'a gönderilerek darphanede saf gümüş elde edilmekteydi.

⁴² Bilgehan Pamuk, “Canca (Gümüşhane) Maden Mukataası'nda İltizam Uygulaması”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, Kış 2008, s. 46.

⁴³ Gönderilecek kişilerin çarh masrafları ile ücretleri Gümüşhane'den karşılanacaktı. *BOA.MAD.21662*, 4 Haziran 1704, s. 10.

Kratova'da maden işinden anlayan az sayıda reâyâ vardı. Bu eksikliğin giderilmesi gayesiyle Samakov'dan ahalinin bölgeye iskân edilmesine karar verilmişti. Maden işinin zorluğunun yanı sıra, çiftlik sahipleri de kendi topraklarında yerleşik ahalinin Samakov'dan bölgeye göçürülmesine karşı çıkmıştı⁴⁴. Muhtemelen Samakov'dan planlanan göç gerçekleşmemiş, bunun üzerine yeni bir tedbire başvurulmuştu. Maden hizmeti ile yükümlü olup Eğridere'ye yerleşmiş İştib, İvraniye ve Eğridere nahiyeleri ahali ile başka kaza ve köylerdeki madencilerin eski yerlerine döndürülmeleri Eğridere kadısından istenmişti⁴⁵. Devlet, Samakov'daki ahali ve çiftlik sahiplerinin isteksizliği üzerine sorunu yerinde çözmek yoluna gitmişti.

Madenlerin işletilmesi kadar, güvenli bir şekilde nakli de önemliydi. Serhat bölgelerinde belirli noktaları korumak ve düşman bölgelerine akınlar yapmak gibi askerî görevleri bulunan martoloslar⁴⁶, aynı zamanda madenlerin güvenliğinden de sorumluydu. Kratova madenleri ile gümüş çarhlarının muhafazası gayesiyle 64 martolos görevlendirilmiş, madenlerin atıl hale gelmesi üzerine Eğridere palangasına gönderilmişlerdi. Mehmed Ağa'nın arzı dikkate alınarak 44 martolosun Kratova madenlerini, geri kalanların Eğridere derbendini muhafazasına karar verilmişti⁴⁷. Fakat Eğridere martolosbaşısı saray-ı atik bezdarlarından Hacı Mehmed, martoloslara, "...ma'den muhafâzasına virmem..." diyerek engel olmuş, bunun üzerine ücretle sekban tutulmuştu⁴⁸.

Güvenlik problemini bir an önce çözmek ve sekban tutmaktan kurtulmak isteyen Mehmed Ağa, Hacı Mehmed'in görevden alınmasını ve yerine Mustafa'nın tayin edilmesini talep etmişti⁴⁹. İsteğinin kabul edilmesi üzerine Kratova madenle-

⁴⁴ BOA.AE.II.Mustafa.8/717, 4 Temmuz 1703. Madenciler, askerî statüye sahip görevliler olup tımar sahipleri ve köy zabıtları gibi örf mensupları tarafından cezalandırılmaları yasaktı. Teşkilata mensup olanların aralarında veya divana intikal edecek hususlardaki davalarında suçlu bulunanların Nazır tarafından hapsedilmeleri emredilmişti. Sancakbeyi, Voyvoda gibi görevlilerin kaftan beha adı altında vergi talep etmeleri yasaklanmış, cürm-i cinayct, bâd-ı hevâ gibi zuhurata bağlı vergilerin nazırlarca toplanması istenmişti. Madenciler, görevleri karşılığında ise avârız-ı divaniye, tekâlif-i örfiye ve şakkadan muaf tutulmuştu. BOA.MAD.21662, s. 2, 5, 6; Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Enderun Kitabevi Yayını, İstanbul 1989, s. v; Bilgehan Pamuk, "XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası", *Belleten*, Sayı: LXXIII, Ankara 2009, s. 130.

⁴⁵ Kratova'ya tâbi İştib, İvraniye ve Eğridere ahali, madenlere kömür, tahtacı ve çarhlara cevher nakletmekle sorumluydu. BOA.MAD.21662, 8 Mayıs 1704, s. 10.

⁴⁶ Milan Vasic, "Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 31, İstanbul 1978, s. 50; Kratova'dan gönderilen martolosların ölenlerin yerlerine evlatlarından birinin tayini, evladı olmayanların padişah hası ve tımar köyleri haricinde bir derbent köyüne atanması emredilmişti. BOA.AE.II.Mustafa.8/717, 4 Temmuz 1703; BOA.MAD.21662, 28 Aralık 1703, s. 8.

⁴⁷ 64 nefer martolosun her beş neferinden dördünün vergiden muaf tutulması ve cizye vergisini edna olarak vermeleri istenmişti. BOA.MAD.21662, 10 Temmuz 1703, s. 5.

⁴⁸ BOA.MAD.21662, Mayıs-Haziran 1703, s. 9/1-a.

⁴⁹ BOA.MAD.21662, 28 Aralık 1703, s. 8.

rinin Eğridere'ye yakınlığını delil gösteren Hacı Mehmed, "...ta'ş'in olunan martolos ile kendim ol havaliyi dâhi muhafâza iderim..." şeklinde itirazda bulunmuş, martolosbaşılığın kendisinde kalması gerektiğini ifade etmişti. Hacı Mehmed'in Kratova'da ikamet etmesi, "lejl ü nehar" yani gece ve gündüz madenleri ve Eğridere derbendini adamlarıyla korumasının mümkün olacağı düşünülmüş, görev yeniden kendisine tevcih edilmişti⁵⁰. Devletin güvenlik problemini aşmak için yaptığı çalışmalar, Hacı Mehmed'in taleplerini yerine getirmek suretiyle çözülmüştü.

Maden muhafazasında karşılaşılan bir problem de eşkıyalık faaliyetleriydi. Köy ve dağlarda yaşayan ve eşkıyalık yapan ahali, öşür ve diğer vergileri vermemeğe. Bunun üzerine Vulçitrin Sancağı ileri gelenleri ödenmemiş vergiler karşılığında ahalinin maden hizmetinde istihdam edilmelerini talep etmiş, istekleri kabul edilmişti⁵¹.

Bölgedeki eşkıyalık olayları yanında ayanların ahalden talep ettiği aşırı vergiler de madencilerin göçmesine neden olmuştu. Üsküp, Kratova ve diğer maden yerlerindeki ayânlar, zahire, devriye ve kaftan beha⁵² adı altında mülk ve çiftliklerinde yaşayan madencilerden erzak toplamış, madenlerin çalıştırılmasına engel olmuş, bu durum madenlerin çıkarılması, temizlenmesi ve sevkini aksatmıştı. Aksaklığın giderilmesi amacıyla tutulacak ırgat ve diğer hademelerin ücretleriyle istihdam ettirilmesi, ayân ve ehl-i örf mensuplarının emre itaatleri Üsküp, Kratova, Trepçe, Köstendil ve Eğridere kadıları ile Mehmed Ağa'ya bildirilmişti⁵³.

Cevherin ayrıştırılmasında temel hammadde olan kömür tedarikinde de sıkıntılar mevcuttu. Kratova'da, ihtiyaç duyulan kömürünün tedarik merkezi, geniş orman sahalarına sahip Eğridere palangası idi. Palanga ahali, ağaçları kesmek ve odun kömürü haline getirmek karşılığında diğer yükümlülüklerden muaf tutulmuştu. Madenlerin işletilemediği dönemlerde, emin vazifesindeki kişiler, reâyadan "baltalık hakkı" adı altında birer akçe talep etmişlerdi. Yapılan maden ıslahatıyla eminlerin kanunsuz talepleri yasaklanmıştı⁵⁴. Ahalinin eminler tarafından baskı altında tutulması ve maddi olarak sıkıntılardan kurtarılması hedeflenmiş, cevherin ayrıştırılmasında ihtiyaç duyulan kömürün aksatılmadan çarhlara getirilmesine gayret gösterilmişti.

⁵⁰ BOA.MAD.21662, 25 Nisan 1704, s. 5/1.

⁵¹ BOA.MAD.21662, 4 Haziran 1704, s. 10.

⁵² Ehl-i örf taifesi, kendilerine karşı cinayet ve soygun hareketleri artınca, güvenliklerini sağlamak ve reâyaya hâkim olabilmek için devriye bölükleri kurmuştu. Kalabalık atlı gruplar halinde köylere devre çıkan, halktan kanunda belirtildiğinden daha fazla vergi talep eden, zorla reâyânın hayvan ve yiyeceklerini zapt eden kişiler hakkında ise adaletnâmeler yayınlanmıştı. Halil İnalçık, "Adâletnâmeler", *Belgeler*, C. II (3-4), Ankara 1993, s. 72; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dîvlik ve Düzenlik Kavgası Celali İşyanları*, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2009, s. 277.

⁵³ BOA.MAD.21662, 4 Haziran 1704, s. 11.

⁵⁴ BOA.AE.II.Mustafa.8/717, 4 Temmuz 1703; BOA.MAD.21662, 10 Temmuz 1703, s. 5; BOA.AE.II. Mustafa.8/717, 4 Temmuz 1703.

3. Faaliyete Geçirilen Eski Maden Kuyuları ve Yaşanan Problemler

Mehmed Ağa'nın teşvik politikası neticesinde Tulunbas Dağı'nda yeni maden damarları keşfedilmiş, İşlegova köyü, Samorova bölgesi ve Kratova etrafındaki yerlerdeki eski kuyular yeniden faaliyete geçirilmiştir. Ahalinin desteği ile faaliyete geçirilen kuyuların yanı sıra daha büyük maden ocaklarında da çalışma yapılmıştır.

II. Viyana kuşatmasına kadar faaliyette olan ancak Avusturya istilası neticesinde metruk hale gelen Trepçe'deki madenlerinin tekrar aktif hale getirilebilmesine çalışılmıştı. Bilirkişi ve vilayet kadısı ile bölgede yapılan inceleme neticesinde madenin faaliyete geçebilmesi için 4.970 kuruşa ihtiyaç duyulduğu Vulçitrin kadısı Hacı Mehmed tarafından arz edilmişti. Keşif sırasında hazır olan pavuncular, kuyuların temizlenmesinin ardından madende görevlendirilmişti⁵⁵. Kosovalı İbrahim Paşa madeni olarak bilenen bu kuyuların çalışır hale getirilmesi için gerekli malzeme ve uzman masrafları deftere kaydedilmişti. Deftere göre gerekli malzeme ve ücretleri şu şekildeydi;

MALZEMELER	KURUŞ (ESEDİ)
İki adet kuyunun temizlenmesi için (her kuyu 90'ar kulaç)	1.500
Dolap ve çarh (Madenin temizlenmesi için)	100
Dolap çekmeğe bargir (4 adet)	80
Dolaba urgan (10 adet)	200
Kuyudan taş-toprak ihracına tulum için öküz derisi (50 adet)	100
Mum (kıyye: 200)	40
Örs için demir	180
Kuyunun içine çatma ve bezdiyan	800
Demirci ücreti	100
Demir ve çekiç işlemesine kömür yükü kıyye: 200 fi 18	30
Cevherden sim ihracı ve ayrılması için gerekli mühimmat	1.200
Mutemet, hutman ve müteferrika masrafları	600
Diğer ücretler	40
Toplam	4.970

⁵⁵ Trepçe, bu tarihte Vulçitrin Sancağı'na bağlıydı. *BOA.MAD.21662*, Eylül 1703, s. 11.

Tabloda da görüldüğü üzere Trepçe'deki İbrahim Paşa madeninin yeniden faaliyete geçmesi için genişliği 90'ar kulaç olan iki kuyu açılması planlanmıştı. Küçük bir imalathane özelliği taşıyan maden kuyularından cevher elde edebilmek için ilk olarak madenin temizlenmesi, akabinde işlenen madenin ayrıştırma işlemi için dolap, çarh ve dolabı döndürmek gayesiyle bargir tedarik edilmesi istenmişti. Ayrıca kuyunun aydınlatılması ile kazı işlemi için demirci tutulması, cevherin ayrıştırılmasında gerekli malzemenin karşılanması ve işlemleri yerine getiren görevlilerin de ücretleri tespit edilmişti.

Faaliyete geçirilen diğer bir maden yatağı da Kratova'ya 2,5 saat mesafedeki Turska madenleriydi⁵⁶. Adı geçen madenler, II. Viyana kuşatmasını müteakip oluşan düzensizlik sırasında ahali tarafından izinsiz olarak işletilmişti. Yapılan soruşturma neticesinde madenciler aileleri ile birlikte sorgulanmış, çıkardıkları simin dirhemini dört akçeye sattıkları ifadelerinden anlaşılmıştı. Madenin tekrar işletilebilmesi ve gerekli masraflarının teftişi için bölgeye uzman gönderilmişti⁵⁷. Aynı madende meydana gelen diğer bir problem de zamanla su alan kuyuların kullanılamaz hale dönüşmesiydi. Bunun üzerine Hasan ve bilirkişi heyeti tarafından yapılan inceleme ile üç farklı yerden açılacak lağım ile suyun boşaltılabileceği belirlenmişti⁵⁸. Kayıtlardan anlaşılacağı üzere Kratova bölgesinde madenlerin korunması ile sorumlu martolosların Eğridere'ye gönderilmesi güvenlik zafiyeti doğurmuş, eski kuyular bölge sakinleri tarafından kullanılmış ve elde edilen gümüş kaçak yollarla satılmıştı. Kullanılmayan kuyuların su ile dolması ise madenlerin işletmeye açılmasını geciktirmiş ve yeni masraflara sebep olmuştu. Tüm olumsuzluklara rağmen yapılan teftiş ile Turska madenlerinin de faaliyete geçirilmesine çalışılmıştı.

Çalışır duruma getirilmesi hedeflenen Köstendil civarındaki iki altın madeni de, 20 kişi tarafından kaçak yollarla kazılmış, çıkarılan altınlar Eğridere'deki kuyumculara satılmıştı. Bunun üzerine saf altın bulan ve işleyen kişilerin teftişi, gizledikleri maden yerlerinin tespit edilerek devlet adına el konulması Mehmed Ağa ve Köstendil kadılarına emredilmişti. Konunun araştırılması için bölgeye gönderilen memur, ahalinin sözbirliği etmesi nedeniyle bir netice elde edememişti⁵⁹.

İyi niyetle yapılan çalışmalara rağmen Trepçe, Kratova ve Köstendil'deki maden yataklarının işletmeye açılmasında büyük sıkıntılar çekilmişti. Kuyulardaki problemlerin yanı sıra bölge halkının kaçak yollara tevessül etmesi de maden

⁵⁶ Turska, defterin bir yerinde Truska olarak kaydedilmiştir. *BOA.MAD.21662*, s. 10.

⁵⁷ *BOA.MAD.21662*, 4 Haziran 1704, s. 10.

⁵⁸ *BOA.MAD.21662*, 5 Kasım 1704, s. 12.

⁵⁹ *BOA.MAD.21662*, 4 Haziran 1704, s. 10.

kuyularının aktif hale getirilmesini güçleştirmişti. İki yıllık süreçte maden üretiminde büyük bir ilerleme sağlanamamış⁶⁰, bunun üzerine Emin/Nazır Mehmed Ağa görevden alınarak yerine eski Edirne Bostancıbaşı Ali Paşa tayin edilmişti⁶¹.

Sonuç

Asayişsizlik ve kuyulardaki derinleşme Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene'deki maden yataklarını da etkilemiş, XVII. yüzyılın başından itibaren bölge madenlerin işletilmesinde ciddi problemler oluşmuştu. Nazırların şahsî çabaları da istenilen üretim artışını sağlayamamış, yüzyılın sonunda piyasada azalan Amerikan gümüşleri de Osmanlı Devleti'ni eski kuyuları yeniden işletmeye sevk etmişti. Bu doğrultuda bölge madenlerinin teftişiyle Emin/Nazır Mehmed Ağa görevlendirilmiş, ayrıntılı bir rapor hazırlayarak İstanbul'a göndermesi istenmişti. Raporla talep edilen malzeme ve insan gücünün tedarik edilmesine gayret gösterilmişti. Madencilik mesleğinin zorluğu, uzman personel yetersizliği, Gümüşhane ve Samakov gibi önemli maden şehirlerinden destekle çözümlenmeye çalışılmıştı. Mehmed Ağa'nın taleplerinin büyük bir kısmı yerine getirilmiş, bazı hususlarda itirazlar dikkate alınarak eski uygulamalara dönülmüştü. İslah çalışmaları neticesinde Kratova'da Turska ve diğer bazı maden yatakları ile Trepçe'deki İbrahim Paşa madenleri tekrardan kullanıma açılmış, yeni maden damarları bulunmuştu. Mehmed Ağa'nın, iki yıl sonra görevden alınarak yerine Ali Paşa'nın tayini beklenen üretim artışının sağlanmadığını göstermektedir. Yaklaşık aynı dönemlerde Sidrekapsi Maden Nazırı Çavuşzâde Hüseyin Ağa'da görevden el çektilmişti. Bu kayıtlardan Karlofça anlaşmasını müteakip Balkanlardaki maden yataklarının ıslahında yeterli düzeyde başarı elde edilmediği anlaşılmaktadır.

⁶⁰ Emin/Nazır Mehmed Ağa'ya, hazineden ayrı ayrı zamanlarda 1.108.800 akçe harcırah verilmişti Trepçe ve Jejene madenlerinin teftişi ve şahsî masrafları için 1703-1704 senesi Üsküp cizyesinden 3.000 kuruş gönderilmişti. *BOA.MAD.21662*, 31 Ekim 1702, s. 9; Devam eden süreçte kendisine günlük tayin edilmişti. *BOA.MAD.21662*, 26 Mayıs 1703, s. 9; Havale edilen 3.000 kuruş yeterli gelmemiş, maden işlerinde aksaklık meydana gelmemesi için acele olarak 1704-05 Samakov cizyesinden 1.500 kuruş daha ödenmişti. *BOA.MAD.21662*, 28 Aralık 1703, s. 7; Gönderilen paraların ve günlük tahsis edilmesinin yeterli gelmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Mehmed Ağa, Muhassıl Osman Ağa'dan 200 kuruş borç almıştı. *BOA.MAD.21662*, 8 Mayıs 1704, s. 9; Akabinde madenlere harcanmak üzere borç talebinde bulunmuş, devlet tarafından 2.000 kuruş daha havale edilmişti. *BOA.MAD.21662*, 5 Kasım 1704, s. 12.

⁶¹ "...sabıka Edirne bostancıbaşı olan Ali Paşa kulları ma'den-i mezkûrun gereği gibi nizâm ve intizâmı buldurub işlettirmegi...", "...alel-vukûf-ı ma'den ve kârgüzâr kulları olmağla...", *BOA.MAD.21662*, s. 7/1; Ali Paşa, "...her veçhile i'marına kadir ve Vulçitrin sancaklarında olan ma'den kuyuların görüb taraf-ı mirîye infa' olanlarını muayene, ne veçhile ihya ve imarı mümkün ise yek be yek ıktizâsı üzere arz ve i'lam eylemek..." şartıyla göreve getirilmişti. *BOA.Cevdet Darphâne.48/2386*, 13 Ocak 1705.

KAYNAKLAR

ARŞİV VESİKALARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ali Emiri Tasnifi

Ahmed: 606.

IV. Murad:4/381.

II. Mustafa: 8/717.

Bâb-ı Asâfî Ruûs: 1481.

Cevdet Tasnifi

Darphâne: 48/2386.

İbnü'l-Emin Tasnifi

Maliye: 3/215; 23/2216.

Maliyeden Müdevver Defterler: 8466, 8488, 15011, 19805, 22148, 21662.

Bâb-ı Defteri Maden Mukataası Kalemî Defterleri: 22730.

KAYNAK VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri-Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri*, 1.Kitap, Fey Vakfı Yayını, İstanbul 1990.

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dürlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2009.

Altunbay, Mustafa, *Osmanlı Döneminde Bir Maden İşletmesinin Tarihi Süreci: Sidrekaşsi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

_____, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, c. X, Ankara 2002, s. 791-801.

Anhegger, Robert, *Beitraege zur Geschichte Des Bergbaus Im Osmanischen Reich I*, İstanbul 1943.

Anhegger, Robert – İncalçık, Halil, *Kanunnâme-i Sultanî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1956.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013.

Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitapevi Yayını, İstanbul 2003.

Hadidi, *Tevârih-i Âli Osman (1299-1523)*, yay. haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1991.

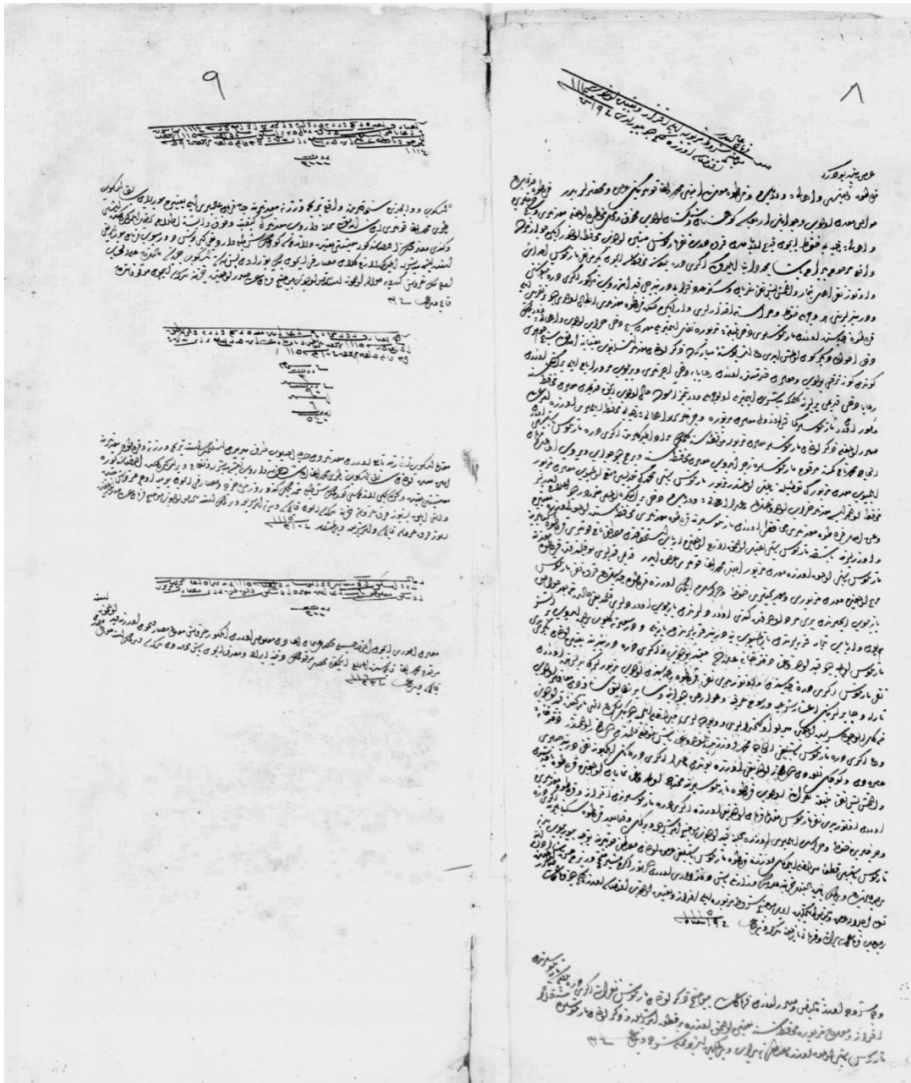
- İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.
- İnalçık, Halil, “Adâletnameler”, *Belgeler*, c. II (3-4), Ankara 1993, s. 49-159.
- _____, “Murad I”, *DİA.*, c. XXXI, İstanbul 2006, s. 156-164.
- İnbaşı, Mehmet, *Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1995.
- Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yayını, İstanbul 1990.
- Kul, Eyüp, *XVII. Yüzyılda Üsküb Şehri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2013.
- Mehmed Neşri, *Kütâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, c. II, yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995.
- Pamuk, Bilgehan, “Canca (Gümüşhane) Maden Mukataası'nda İltizam Uygulaması”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, Kış 2008, s. 39-48.
- _____, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası”, *Belleten*, Sayı: LXXIII, Ankara 2009, s. 115-145.
- Refik, Ahmed, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, Enderun Kitabevi Yayını, İstanbul 1989.
- Rizay, Skender, “Rudarstvoto Vo Makedoniya Od XV. Do XVIII. Vek”, *Glasnik Na Institutot Za Natsionalna Istoriya*, Godina: XIV, Broy: II-III, Skopje 1970, s. 91-111.
- Sahillioğlu, Halil, *Kuruluştan Günümüze Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1965.
- _____, *Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1958.
- _____, “Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)”, *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi (1978 Özel Sayısı)*, (Ayrı basım), s. 1-38.
- Şerif, Ahmet, *Rudarstvoto Vo Makedoniya Vo Vreme Na Osmanliskoto Vladeene*, Logos-A Yayını, Skopje 2001.
- Şerif, Ahmet – Dimitrievski, Maryan, *Kratovskata Monetokovagnitsa Vo Osmanliskiot Period*, Muzej Na Grad Kratovo, Kratovo 2007.
- Tansel, Selâhattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999.
- Tızlak, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1997.

- _____, “Osmanlı Devletinde Madencilik”, *Osmanlı*, c. III, Ankara 1999, s. 312-321.
- Stayanovski, Aleksandar, “Zanaetçiska Deynost Vo Makedonskite Gradovi Pod Turska Vlast (XV-XVIII. Bek)”, *Glasnik Institut Źa Natsionalna Istoriya*, Godine: 39, Broy: 1-2, Skopje 1995, s. 117-129.
- Vasic, Milan, “Osmanlı İmparatorluğunda Martoloslar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 31, İstanbul 1978, s. 47-64.

EKLER

Harita: Maden Kazaları (1075/1664-1665 ve 1099/1687-1688 Yılları).

Resim-1: Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe ve Jejene Madenlerinde Görevli Devlet Erkânına Yazılan Hükümler (BOA. MAD. 21622).

CONTENTS

Articles and Studies:	<u>Page</u>
SİR GAVAZ, ÖZLEM: Evaluation of KUR ^{1D} <i>Hulana-/</i> KUR ^{1D} SİG ‘Wool River Land’ According to the Hittite Texts	357
YILDIRIM, M. İBRAHİM: A New Persian Source on the History of Timurids: <i>Müntahabü't-Tevârih</i> of Zahîr-i Mar'aşî	371
KUL, EYÜP: Improvement of Mines in Kratov, Kyustendil, Skopje, Trepça and Jejene According to a Report Dated 1703	395
TÜRKMEN, İLHAN: Socia-Economic Structure of Belgrade in 1740s According to Ottoman Empire Sources.....	411
DEMİRÜREK, MEHMET: The Dragomans of the Britain and the Dragoman Reform of 1758	439
EFE, AYLA: Mahmut II's Census in Property: The Case of Evreşe	483
KASUMOVIĆ, FAHD: Understanding Ottoman Heritage in Bosnia and Herzegovina: Conversions to Islam in the Records of the Sarajevo Sharia Court, 1800-1851	507
SÜME, MEHMET: A Sample of Ottoman Tax Implementations: The Octroi Tax	601
GÖLEN, ZAFER: The Efforts of Ottoman Government Regarding the Protection of Bosnia-Herzegovina Forests During Reforms	547
SATILMIŞ, SELAHATTİN: Disaster Management of the Ottoman Empire and the Criticisms Directed Toward the Governer Sadık Mehmed Paşa in the Earthquake of Chios in 1881.....	573
KORKMAZ, TELLİ: G. V. Chicherin in Turkish-Russian Relations and the Armenian Issue	619
Translations:	
HASANOV, ZAUR (Transl.: Bağdagül Musa): Identical Traditions, Cults and the Psychology of the Scythians and Turko-Mongol Peoples	639
Turkish Abstracts.....	663
Abstracts.....	671
Belleten Journal Editorial and Application Requirements (in Turkish)	679
Belleten Journal Editorial Principles and Application Requirements (in English)	682

BELLETEN

PERIODICAL PUBLISHED EVERY FOUR MONTHS

TURKISH HISTORICAL SOCIETY REVIEW

Volume : LXXX

No. 288

August 2016

ANKARA – 2016